

С.М. Євдокимов, І.І. Цанько, В.С. Копков

Нормативно-правове забезпечення сурогатного материнства в Україні

У театрі життя одні справжні глядачі – діти.

Владислав Гжещик

Кожна сімейна пара має право на батьківство та материнство, гарантоване Сімейним кодексом України (далі – СК України), тобто право мати і виховувати дітей (ст. 49, 50 СК України). Однак трапляються випадки, коли через наявність вродженої чи набутої хвороби пари або одного з подружжя вони не в змозі зачати й народити дитину природним шляхом. Нездатність чоловіка чи дружини до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу, що прямо передбачено ст. 49, 50 СК України. Разом з тим держава має створювати кожній людині умови для материнства й батьківства, забезпечувати охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочувати та підтримувати материнство й батьківство (ст. 51 Конституції України, ч. 2 ст. 5 СК України).

В епоху розвитку наукових технологій для вирішення проблеми безпліддя з'явилася можливість застосовувати допоміжні репродуктивні технології (ДРТ) – систему методик, за яких деякі етапи запліднення (наприклад, отримання статевих клітин або ембріонів) відбуваються поза межами організму людини.

Одним із різновидів ДРТ є сурогатне материнство. Не вдаючись в етичні й релігійні аспекти зазначеного методу, у цій статті зупинимося на понятійному апараті та правовому регулюванні сурогатного материнства в Україні.

У закордонній і сучасній практиці існує досить велика кількість визначень цього поняття. Так, в Англії під сурогатним материнством розуміють процес виношування дитини жінкою, яка уклала договір із подружжям, яке не може мати дітей. В Австралії поняття сурогатного материнства асоціюється з договором, згідно з яким жінка (сурогатна мати) погоджується виносити й народити дитину для іншої людини/людей (майбутніх батьків) та передати їм немовля після народження.

Низку визначень містить законодавство та судово-практика США, що, безумовно, пов'язано з багаторічним досвідом застосування методу сурогатного материнства в цій країні. Зокрема, в м. Нью-Йорку сурогатне материнство передбачає договір (усний чи письмовий) між жінкою, яка погодилася на інсемінацію та виношування дитини, зачатой з використанням показанним матеріалу чоловіка, з яким не перебуває в зареєстрованому шлюбі та у фактичних шлюбних відносинах, і жінкою, яка згодна всиновити чи вдовчерити дитину, народжену таким способом. А сурогатна мати – це жінка, що добровільно погодилася виносити дитину та передати її відповідно до умов угоди іншій стороні. На пострадянському просторі також є країни, де закріплено генетичне визначення поняття сурогатного материнства. Так, у Казахстані 16 червня 2004 року було прийнято закон «Про репродуктивні права людини та гарантії їх виконання», згідно зі статтею 17 якого сурогатне материнство – це виношування і народження дитини включно з випадками передчасних пологів за договором між сурогатною матір'ю і потенційними батьками за матеріальну винагороду або без неї. А договір сурогатного материнства є угодою між сторонами, які бажають мати дитину, та жінкою, що погодилася на використання методу імплантації ембріона.

На теренах СНД уперше інститут сурогатного материнства з'явився в російському законодавстві. Так, 1995 року статтею 51 Сімейного кодексу Російської Федерації було визначено, що особи, які перебувають у шлюбі і дали згоду в письмовій формі на імплантацію ембріона іншій жінці з метою його виношування, можуть бути записані батьками дитини тільки за згодою жінки, яка народила дитину (сурогатної матері).

Подібна норма у зв'язку з прийняттям 2004 року СК України з'являється і у вітчизняному законодавстві. Зокрема, ч. 2 ст. 123 СК України передбачено, що у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування

ДРТ, батьками дитини є подружжя. Відповідно до ч. 3 цієї ж статті подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона, зачатого її чоловіком та іншою жінкою внаслідок використання ДРТ.

Слід звернути увагу на суттєві відмінності між ч. 4 ст. 51 Сімейного кодексу Російської Федерації та ст. 123 СК України, які полягають у тому, що російський СК обов'язковою умовою запису батьками дитини подружжя зазначає згоду сурогатної матері, тоді як СК України такої згоди не вимагає. І хоча за умовами та правилами реєстрації дитини, народженої в результаті застосування ДРТ, затвердженими наказом міністерства юстиції «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» № 52/5 від 18.10.2000 р., передбачено, що у разі народження дитини жінкою, в організм якої було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям унаслідок використання ДРТ, державну реєстрацію народження здійснюють за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення, та заявою про згоду на таку реєстрацію сурогатної матері, дійсність підпису на якій має бути нотаріально засвідченою, залишаються неврегульованими питання, коли саме така згода має бути надана, можливість її відкликання, наслідки ненадання такої згоди до органа реєстрації. Крім того, ст. 139 СК України прямо передбачено заборону оспорування материнства біологічної матері сурогатною матір'ю.

Відносини, які виникають у процесі реалізації методу сурогатного материнства, в Україні регулюються й іншими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України повнолітній жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм ДРТ згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Статтею 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачено, що застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці. На виконання вимог перерахованих документів та з метою врегулювання медичних аспектів було розроблено наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 грудня 2008 року № 771 «Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій», яким визначено порядок та умови використання методик ДРТ, у тому числі й методу сурогатного материнства.

Однак, незважаючи на існування зазначених нормативно-правових актів та досить поширене застосування на практиці такої методики, як сурогатне материнство, залишаються невирішеними низка питань, пов'язаних із реалізацією процесу виношування та народження дитини біологічними батьків іншою жінкою, що призводить до різного трактування тих чи інших положень законодавства, а це, у свою чергу, створює чимало конфліктних ситуацій у зв'язку з неналежним виконанням своїх обов'язків як майбутніми батьками дитини, так і сурогатною матір'ю.

Більше того, саме відсутність легального визначення багатьох понять та неоднозначність тлумачення існуючих термінів стали причиною повернення Президентом України без підпису законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій», прийнятого Верховною Радою України 16 жовтня 2012 року.

Спробою врегулювати суперечливі питання була постанова Кабінету Міністрів України 2008 року. Було розроблено проект порядку застосування лікувальних програм ДРТ методом сурогатного материнства, метою прийняття якого було затвердження основних понять та визначень стосовно зазначених лікувальних технологій, а також визначення порядку та умов їх використання. Однак ця постанова, наскільки нам відомо, на сьогодні так і не прийнята.

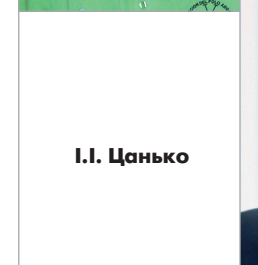
Для вирішення зазначених питань пропонується всі спірні моменти закріпити в договорі між сурогатною матір'ю та біологічними батьками, адже правильно складений договір міститиме положення, які захищали права та законні інтереси всіх учасників програми. Як зауважує юрист Ольга Штогрин, у договорі мають бути чітко прописані предмет договору, умови виплати грошової допомоги сурогатній матері, місце проживання сурогатної матері в період вагітності; медичний заклад, де буде відбуватися запліднення; права та обов'язки сторін, а саме: обов'язок сурогатної матері щодо надання письмової згоди на запис подружжя батьками дитини; передавання дитини після народження її біологічними батькам; обов'язок дотримуватися рекомендацій лікарів, наприклад щодо харчування, виключення шкідливих звичок тощо; умов конфіденційності, незаподіяння дитині шкоди; обов'язок не переривати вагітність тощо; обов'язок біологічних батьків прийняти дитину, оплатити сурогатній матері витрати, пов'язані з народженням дитини, тощо; право подружжя на інформацію про фізичний і психічний стан сурогатної матері, її вік, перебіг вагітності; право сурогатної матері на відшкодування своїх особистих і побутових витрат, пов'язаних із вагітністю, тощо; відповідальність сторін та санкції за невиконання чи неналежне виконання умов договору. Штрафні санкції мають бути істотними для сторін договору задля того, щоб стимулювати їх виконувати всі умови угоди. Також у договорі слід зазначити і форс-мажорні обставини, тобто ті, на які сторони не можуть вплинути під час виконання умов угоди; до таких обставин можна віднести, наприклад, переривання вагітності з незалежних від жінки причин, коли всі вказівки лікаря було виконано, – тоді подружжя не має права вимагати від неї відшкодування збитків. Важливим є те, що третьою стороною виступатиме медичний заклад, де має проводитися процедура запліднення та народження дитини. І хоча на сьогодні для приватних медичних закладів не передбачено обов'язку на укладення договорів між ними й пацієнтами, на думку О. Штогрин, підписання такої угоди допоможе сторонам захистити свої права та законні інтереси в майбутньому. Тому медичний заклад доцільно було б вносити в договір у якості третьої сторони, тобто угода буде тристоронньою, або ж укладати договір з медичним закладом кожній стороні окремо з чітко зазначеними умовами проведення такої операції. Крім того, в договорі слід прописувати предмет договору, його ціну, права й обов'язки сторін, відповідальність сторін, штрафні санкції за виконання та неналежне виконання умов договору, форс-мажорні обставини, термін виконання умов угоди тощо. Адже від медичного закладу в цій ситуації залежить досить багато, а точно прописані умови договору допоможуть сторонам захистити свої права в майбутньому.

Звичайно, укладення договору з чітким зазначенням прав та обов'язків батьків і сурогатної матері, залучення як третьої сторони договору медичного закладу дозволить вирішити багато питань. Однак, на нашу думку, навіть у разі детального регулювання договором відносин, пов'язаних із реалізацією методу сурогатного материнства, виникатиме чимало проблем як при його укладенні, так і під час виконання.

Це пояснюється тим, що на сьогодні нез'ясованою залишається природа такого правочину.

С.М. Євдокимов

І.І. Цанько

В.С. Копков

Дехто з авторів вважає, що за своєю специфікою договір сурогатного материнства в частині особистих майнових відносин тотожний із договором про надання послуг. Згідно із цим договором одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, що споживається в процесі здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не передбачено договором (ст. 901 Цивільного кодексу України). На нашу думку, договір, укладений між біологічними батьками дитини та сурогатною матір'ю, поряд з елементами договору про надання послуг містить і елементи договору підряду, оскільки біологічних батьків насамперед цікавить результат – народження дитини. Разом з тим, як зазначалося вище, важливо передбачити такі обов'язки матері, як дотримання рекомендацій лікарів, виключення шкідливих звичок тощо, тобто самого порядку «надання послуг» та графіку й режиму певних дій під час виконання умов угоди. Отже, в такому документі наявні елементи трудового договору.

З наведеного можна зробити висновок, що жоден передбачений законодавством договір не відображає повною мірою сутність відносин, що мають бути врегульовані у процесі реалізації методу сурогатного материнства. Вирішити це питання можна шляхом застосування на практиці положення ст. 6 ч. 3 Цивільного кодексу України, основне юридичне значення якої полягає в закріпленні презумпції диспозитивного значення актів цивільного законодавства, що проявляється в наданні сторонам права відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини за згодою між собою, тобто укласти договір, навіть не передбачений нормами цивільного законодавства. Поряд із цим сторони не мають права відступити від імперативних норм, закріплених у документі. Під час укладання такого договору слід керуватися загальними положеннями дійсності правочинів. Тому логічним видається закріплення на законодавчому рівні в окремому нормативному акті істотних умов такого договору з метою подальшого уникнення будь-яких суперечок при їх самостійному визначенні сторонами. Разом з тим варто зауважити, що процедура народження дитини за допомогою ДРТ, у тому числі й сурогатного материнства, не може регулюватися лише договором, тому що окремі відносини підпорядковані нормам, відмінним від засад цивільного права.

З огляду на вищезазначене, на нашу думку, єдино правильним вирішенням будь-яких питань, що виникають чи в подальшому виникатимуть під час реалізації технології сурогатного материнства як одного з методів ДРТ, є створення і прийняття законодавчого акта, який би повною мірою врегулював відносини як між батьками та сурогатною матір'ю, так і між зазначеними сторонами та медичним закладом на всіх стадіях процесу народження дитини.